

PROTUREFORMACIJA U KOPARSKOJ BISKUPIJI

fra Ljudevit Anton MARAČIĆ

OFM Conv. Rim, Vatikan

IZVLEČEK

Avtor v svojem prispevku opisuje protireformacijsko delovanje regionalnih inkvizitorjev v Kopru, katerih glavna naloga je bila bedeti nad pravoverjem, v primerih resnih sumov in pritožb na račun oseb, osumljenih širjenja reformacije, pa tudi zbirati dokaze in zasliševati priče ter o vsem tem poročati višjemu sodišču v Benetkah.

Službo regionalnih inkvizitorjev na območju Beneške republike so skoraj izključno opravljali minoriti, tako da je bila ta služba tudi za Istro vse do konca inkvizicije redno zaupana istrskim menihom. Sedež istrskega inkvizitorja se je sprva selil v skladu s krajem bivanja tistega, ki je pač opravljal to službo, v drugi polovici 16. stoletja pa se je sedež inkvizitorja ustalil v koprskem minoritskem samostanu sv. Franje (Frančiška).

Arhivska dokumentacija v Benetkah potrjuje, da je med letoma 1545 in 1764 potekalo 161 procesov proti Istranom, štiri petine od teh v 16. stoletju, ko je imela kar dobra tretjina le-teh opraviti s krogom Vergerijevih privržencev. Prek dve tretjini obtoženih je pripadlo tistim, ki so bili osumljeni širjenja luteranskih idej, posebno iz območij Kopra in Pirana ter Pulja, Vodnjana in Labina.

Ključne besede: škofije, protireformacija, minoriti, Koper, Istra

LA CONTRORIFORMA NELLA DIOCESI DI CAPODISTRIA

SINTESI

L'autore descrive l'attività degli inquisitori regionali di Capodistria nell'ambito della Controriforma. Il loro compito principale era quello di vigilare sull'ortodossia e, in caso di forti indizi e denunce nei confronti di persone sospettate di diffondere la Riforma, raccogliere prove, interrogare i testimoni e inviare la pratica al tribunale superiore di Venezia.

Nella Repubblica di Venezia il ruolo di inquisitori regionali era svolto quasi esclusivamente dai minoriti. Lo stesso vale dunque anche per l'Istria dove, sino all'estinzione dell'inquisizione, l'incarico fu affidato a questi frati. La sede dell'in-

quisitore per l'Istria cambiava secondo il luogo di residenza di chi deteneva la carica. Dalla seconda metà del Cinquecento la sede stabile dell'inquisitore divenne il convento dei minori conventuali di San Francesco a Capodistria.

Stando alla documentazione archivistica conservata a Venezia, fra il 1545 e il 1764 ci furono 161 processi a istriani. Di questi i quattro quinti furono celebrati nel XVI secolo, un buon terzo dei quali a carico dei seguaci di Vergerio. Oltre i due terzi degli imputati erano accusati di diffondere le idee luterane, soprattutto nella zona di Capodistria e Pirano e in quella di Pola, Dignano e Albona.

Parole chiave: vescovadi, controriforma, minoriti, Capodistria, Istria

Predmnijevam da će ovako postavljeni naslov odmah izazvati poneke dvojbe i prigovore, jer se u katoličkim krugovima sve više napušta pojam "protureformacije", a sve više rabi izraz "katolička obnova", o čemu ima u novije vrijeme dosta uvjerljivih radova (usp. Jedin, 1967, 35-37). No, budući da u ovom radu neće biti riječi o onim pozitivnijim vidicima katoličke obnove, od kojih su neki uostalom prisutni i mnogo prije pojave Reformacije i održavanja Tridentinskoga koncila obnove, nego više o represivnim mjerama da se potisne prodor protestantskih ideja i očuva katoličko pravovjerje, smatrali smo da je svrsishodnije upotrijebiti taj danas u katoličkim redovima nepopularniji izraz. Da budemo jasniji, na poziv organizatora ovoga znanstvenog skupa, prihvatili smo obraditi nastanak, pojavu i rad *katoličke inkvizicije* na ovim prostorima, i to posebno u ovom razdoblju širenja i potiskivanja luteranskog pokreta, dakle u vremenu koje se uglavnom podudara sa 16. stoljećem. A budući da o Reformaciji u Koparskoj biskupiji ima zasebno predavanje, smatram suvišnim i nepotrebnim ovdje prikazati razvoj i djelovanje ove pojave koja je dobro uzdrmla same temelje katoličkih ustanova na ovim prostorima, gdje je čak i jedan koparski biskup od vatrenog zaštitnika katoličkoga pravovjerja postao fanatični pobornik novih ideja.

* * *

Što se tiče same *historiografije* o ovom pitanju, moramo odmah priznati da je vrlo oskudna na hrvatskom jeziku, kao uostalom i o samomu protestantskom pokretu. Nije nam poznato je li postoji koje novije slovensko djelo o katoličkoj inkviziciji na ovim prostorima i bili bismo zadovoljni kad bismo se vratili s ovoga znanstvenog skupa obogaćeni nekim potvrdnim odgovorom. Što se tiče talijanske literature, valja istak-

nuti da tu susrećemo mnogo bogatiji izbor i ponudu, kako o samoj Reformaciji u Istri, tako i o pojavi inkvizicije na ovoj razmeđi naroda i kultura!

Što se tiče pitanja inkvizicije, odnosno sudskih procesa ovoga crkvenoga sudišta na području Mletačke Republike, postoje iscrpna, ali ne i cjelovita istraživanja arhiva u Veneciji, a dio tih radova počela je objavljivati tršćanska "Società Istriana di Archeologia e Storia patria" ("Istarsko društvo za arheologiju i domovinsku povijest") u svojem glasilu "Atti e Memorie" (AMSI), počevši tamo još 1886., pa uz prekide, sve do 1905. godine. Tu su objavljeni zapisnici brojnih procesa koji su vođeni tijekom 16. stoljeća protiv nekih istarskih pristaša i širitelja Reformacije. U novije vrijeme, na svoj je način, ova istraživanja upotpunio rovinjski "Centro di ricerche storiche" (CRS), koji prilično zanimanja pokazuje za ovu pojavu koja je tijekom 16. stoljeća potresala neka istarska mjesta, posebno ona na području Koparske biskupije (Piran i Kopar). Tako je Antonio Miculian u desetom svesku godišnjaka "Atti" (1979/80), koje CRS izdaje od 1970. godine, počeo objavljivati svoja istraživanja o protestantskoj Reformaciji u Istri, s izborom posebno zanimljivih i dosad neobjavljenih procesa mletačke inkvizicije. Miculian je svoja istraživanja podijelio po istarskim biskupijama, pa za našu temu može imati posebnu važnost autorov rad o heterogenim zajednicama u Kopru 16. stoljeća (Miculian, 1983-1984; Cavazza, 1979-1980).

* * *

Pitanje inkvizicije izaziva nedvojbeno različite asocijacije i pobuđuje spontane reakcije, već prema tome kako se netko prethodno postavio prema ovoj povijesnoj pojavi. Ne ulazimo ovdje u objektivnu procjenu ove danas zaista osporavane institucije provjeravanja i čuvanja pravovjerja u Katoličkoj crkvi, o čemu je krajem listopada 1998. u Rimu održan i višednevni znanstveni skup, a na što se nedavno, na prvu korizmenu nedjelju Svete 2000. godine, i papa Ivan Pavao II. nedvosmisleno osvrnuo u svojem povijesnom činu kajanja za crkvene grijehе prošlosti i današnjice, kada je zamolio od Boga oprost za gušenje vjerskih uvjerenja i nasilno suzbijanje drugačijih mišljenja. Iz današnje perspektive gledanja bio je to jedan promašeni oblik primjene ispravnih želja, kada su pogrešni postupci potisnuli pravovjerne namjere, ali to nas ne oslobađa da pokušamo s povijesnog vidika promatranja stvari pojavu shvatiti u svojem prostoru i vremenu.

Počeci inkvizicije na našim prostorima vezani su uz djelovanje novonastalih tzv. prosjačkih redova, posebno franjevacā i dominikanaca. Kada je papa *Innocent IV.* 15.

1 Izdvajamo samo vrlo opsežno djelo jednoga protestantskog autora, koji unatoč pokušaju ipak ne uspijeva uvijek uspostaviti objektivnu distancu koja se danas traži ne samo od katoličke strane kada raspravlja o takvim pojavama. To je djelo S. Caponetto (Caponetto, 1992). Djelo ima vrlo bogatu dokumentaciju koja se odnosi i na naše krajeve.

svibnja 1252. bulom "Ad extirpanda" ustanovio "Officium fidei" za obranu pravovjerna od tada sve agresivnijih krivovjerskih sljedbi, službu crkvenih istražitelja za ova sudišta povjerio je odmah ovim mladim redovima, pa tako se i na našim prostorima franjevci i dominikanci izmjenjuju u obavljanju ove odgovorne i zahtjevne službe, koja će kasnije poprimiti i neke oblike s postupcima koji se ne mogu opravdati. Kako u tim prvim stoljećima na području Istre nema većih krivovjernih pokreta, zapravo se o inkviziciji i inkvizitorima na našem poluotoku ne može ni govoriti sve do 16. stoljeća. Ipak, bar radi utajenja znatizelje, spominjemo da je možda najpoznatiji inkvizitor kojega je dala tada još Sklavonska, a kasnije Dalmatinska franjevačka provincija, koja se prostirala od Trsta do Drača, *bigra Fabijan iz Motovuna* kojega razni izvori spominju kao inkvizitora Trsta, Istre, Dalmacije, Bosne, Hrvatske, Ugarske, Srbije i Bugarske. Za tu je službu fra Fabijan dobio 1325. od pape Ivana XXII. i razna popratna pisma, hrvatsko-ugarskom kralju Karlu Robertu i bosanskom banu Stjepanu, gdje papa moli ove vladare da istarskog inkvizitora zaštite i podrže u zahtjevnom i odgovornom poslu. Spominjemo i to da je fra Fabijan baš u Istri imao i neugodnih iskustava u vezi sa svojim poslanjem. Kada se u lipnju 1324. pojavio kao inkvizitor u Trstu, tada su neki tršćanski kanonici fizički napali fra Fabijana i onemogućili mu čitanje apostolskog pisma imenovanja, gdje ga papa naziva "inquisitor haereticae pravitatis in provincia Sclavoniae". Papa Ivan XXII. naredio je nakon toga izgreda tršćanskom biskupu da kazni neodgovorne kanonike tršćanske prvostolnice.

* * *

Kada se Reformacija počela širiti i na istarskom području, a to je bilo već u prvoj polovici 16. stoljeća, veći dio Istre (osim unutarnjeg područja oko Pazina) politički je potpadao pod vlast Mletačke Republike, koja nije sa simpatijama baš gledala na prodor ovih germanskih ideja, ali nije ni u tome gledala tragičnu prijetnju, te je zauzela nešto tolerantniji stav prema širenju Reformacije na njezinim prostorima. Zbog toga se, bar u počecima, prema pobornicima novih ideja ni u Istri nisu primjenjivale neke preoštne mjere, tako da su sa raznih strana neki domaći ljudi počeli upozoravati na opasnost i prizivati oštrije mjere. Zanimljivo je istaknuti da je jedan od najvatrenijih kasnijih širitelja protestantizma u Istri i šire, koparski biskup Petar Pavao Vergerije, tada još papinski nuncij u Beču, 30. kolovoza 1534. pisao Pietru Carnesecchiju, tajniku pape Klementa VII., upozorivši na širenje Reformacije u Piranu i okolici, te prizivao stroži kurs, čak i represiju: "Dobro nam je poznato kako su neki od onih nesretnika iz Pirana pozvani u Veneciju radi toga, ali znam također da bi trebalo prema njima primijeniti više strogosti nego što se običava. Monsinjore, kažem vam da ništa od toga nije važnije u ovo naše vrijeme od toga: a ako ti ljudi ostanu nekažnjeni, gotovo je s Istrom, gotovo je s opasnošću za cijelu Italiju"

(Vergerio, 1949). Radilo se o piranskoj skupini, predvođenoj pravnicima Markom Petroniom i Markom Antoniom Venierom, koji su zajedno s Giovannijem Antoniom Caldanom ("mastro di schola, eretico marcio... che ebbe animo di leger san Paulo in modo de predicar in la chiesa de San Francesco in Pirano") predstavljali jezgro širenja protestantizma u Piranu (Gaeta, 1955). Njih su uhitili i u siječnju 1534. odveli u Veneciju, gdje ih je preslušao papinski nuncij *Girolamo Aleandro*. Optuženi su pronađeni krivima, a nakon što su potpisali odreknuće, makar je nuncij ozbiljno posumnjao u njihovu iskrenost, uz neke uobičajene duhovne kazne, pušteni su na slobodu. A da je njihovo odreknuće bilo samo izvanjska formalnost, potvrđuje činjenica da su ubrzo javno očitovali svoje luteranske ideje, zbog čega će kasnije još jednom morati na sud u Veneciju.

* * *

Kada je papa *Pavao III.*, uvjeren da sa sjevera prijeti sve veća opasnost Rimskoj crkvi, 1542. godine obnovio ustanovu inkvizicije i bulom "Licet ab initio" od 21. srpnja spomenute godine dao joj centralističku značajku, u čemu je osobitu podršku imao u kardinalu Gianpiero Carafi, kasnijem papi Pavlu IV., tadašnje mletačke vlasti nisu odmah prihvatile ove nove propise. Kada je papa ipak uvjerio Veneciju u potrebu pooštrenih mjera, ova je uspjela osigurati određenu autonomiju i na tom području, uvrstivši u crkveno sudište svoje svjetovne predstavnike, a svaku je presudu prethodno trebalo provjeriti i potvrditi Vijeće desetorice. Tako je lukava mletačka vlast, prema tvrdnji Carla de Franceschija, uspjela "obuzdati pretjerani žar i mogući fanatizam inkvizitora, preporučujući blagost u kaznama; stoga su vrlo rijetki bili slučajevi smrtnih kazni, koji su drugdje inače obilovali" (De Franceschi, 1879, 291).

Redovito crkveno sudište mletačke inkvizicije bilo je u Veneciji, pri samostanu franjevac konventualaca Sv. Marije dei Frari, sve do 1560. godine, kada je papa *Pio IV.* ovu službu povjerio dominikancima. Čini se da je jedan od razloga tome bio dosta popustljiv stav dotadašnjih inkvizitora iz spomenutoga franjevačkog reda. Tako je npr. generalni inkvizitor u Veneciji, fra Marin, 1544. pokušao opravdati i koparskog biskupa Vergerija, kada su vrlo oštro u optužbama nastupili Girolamo Muzio i Antonio Elio. Biskup je pozvan u Veneciju na opravdanje, gdje je inkvizitor ustanovio biskupovo pravovjerje, a na kraju toga prvoga procesa protiv Petra Pavla Vergerija, fra Marin 1546. godine zaključuje kako je velika nepravda i krivica učinjena jadnom biskupu, te završava kako "non omnis sermo facit hominem haeticum". Nešto slično, samo na nižoj, regionalnoj, razini učinio je fratar fra Julije iz Asiza, inkvizitor u Akvileji, koji je 1567. istraživao optužbe na račun klarisa u Vidmu i oslobodio ih krivnje, ali je zbog toga imao nemalo neprilika s generalnim vikarom *Jacomom Maracom*, koji je očito imao izoštriji sluh za otkrivanje heterodoksnih ideje i postupaka.

Posljednji mletački inkvizitor franjevac konventualac bio je glasoviti *Felice Peretti*, kasniji papa Siksto V., koji je kao generalni inkvizitor u Veneciji djelovao od 1557. do 1560. Uz njegovo djelovanje vezani su neki procesi koparskim fratrima, o čemu će još biti riječi.

* * *

Službu regionalnih inkvizitora na području Mletačke Republike gotovo isključivo su obavljali franjevci konventualci. Tako je i za Istru ta služba redovito, sve do utruća inkvizicije, povjeravana ovim fratrima. Sjedište se istarskog inkvizitora pomicalo s mjestom boravka onoga koji je vršio tu službu, da bi u drugoj polovici 16. stoljeća stalno sjedište istarske inkvizicije bilo pri koparskom samostanu sv. Franje. Uz taj je glasoviti samostan, koji i danas prenamijenjen u druge svrhe, postoji blizu koparske stolnice, nalazio se ured regionalne inkvizicije i dugo je tu stajao natpis "Ad sacram Inquisitionem Dei". Ovdje je, čini se, nakratko zbog nekih poslova, boravio i spomenuti fra Felice Peretti, generalni inkvizitor u Veneciji, vjerojatno s nekim zadacima, što je neke potaklo da i njega uvrste u popis istarskih inkvizitora. Koparski biskup Paolo Naldini u svojem opisu Kopra s početka 18. stoljeća ističe kako je u svoje vrijeme samostan sv. Franje u Kopru bio određen za sjedište svete inkvizicije, i, "premda se njezina jurisdikcija proteže na cijelu Istru, ovdje je učvrstila svoje središte" (Naldini, 1700, 192).

Inkvizitor je u koparskom samostanu sv. Franje imao zasebne prostorije u odijeljenoj zgradi, s vlastitim vrtom. Prema jednom inventaru iz kasnijih vremena regionalnom inkvizitoru za Istru bile su na raspolaganju četiri sobe, dvorana, ured, arhiv i kuhinja. Kada je pak rad inkvizicije izgubio na važnosti, čini se da je i među samim fratrima istoga samostana znalo doći do nekih iskrenja i nesporazuma, pa tako imamo i dopis od 9. travnja 1707. kojim se mletački senator Garzoni moli da posreduje za koparskog inkvizitora, od kojega koparski gvardijan traži da neke prostorije vrati samostanu, uz prigovor da se i onako ne služi zajedničkom kuhinjom i blagovaonicom. Očito je da se radilo o sporu unutar dviju ustanova i nadležnosti, a nije nam poznato kako se spor završio.

U počecima inkvizicije, tamo još u 13. stoljeću, izbor inkvizitora je bio prepušten provincijskim kapitulima, potom je to pravo zadržala sebi vrhovna uprava Reda u Rimu, da bi se reformom inkvizicije 1542. to pravo pridržalo samo Svetoj Stolici, koja je bdjela da ne dođe do zloraba ili deformacija službe, što nije bilo isključeno zbog različitih naravi i sklonosti pojedinaca. U Arhivu Provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca, koji je danas pohranjen u sjedištu Provincije u Zagrebu, čuva se dopis kardinala *Cusana*, protektora Reda franjevac konventualaca, kojime ovaj kardinal 15. rujna 1597. godine upozorava ministra provincijala Dalmatinske provincije sv. Jeronima, da "inkvizitori svoju službu vrše pažljivo, ne okrnjujući pri tom,

ako je ikako moguće, redovničku stegu osobito s obzirom na opsluživanje klauzure... i da se ne bi pod sjenom Svetog oficija kršio red i zakon". U vrlo opširnom napatku govori se dalje o postupcima s osumnjičenima i optuženima: "Kada budu imali pritvorene siromašne ljude, neka ti ljudi žive na teret Svetog oficija i neka iznos njihovih troškova pošalju u Rim, s podacima o pritvorenima. Neka ne naplaćuju od optuženih nastale troškove prije nego završe parnice, podastrijevši im prethodno točan popis onoga što je utrošeno i što bi trebalo platiti... Neka budu pažljivi u istragama i neka pripaze da spomenuti optuženici ne budu opterećeni previsokim izdacima zapisničara..." Inkvizitori će boraviti u samostanu, osim kada to služba bude iziskivala, s ostalom će braćom moliti zajednički časoslov, a izbjegavat će ručkove i večere kod svjetovnih ljudi. Posebno je istaknuto upozorenje da sami ne priređuju gozbe, osobito će pak izbjegavati sudjelovati kod drugih, kako ne bi kasnije i sami uzvratili istom mjerom te tako bili navezani na izvanjski svijet (Acta, 1589-1605).

Sl./Fig. 1: Girolamo Muzio.

Čini se da je koparski samostan sv. Franje posjedovao i arhiv regionalne inkvizicije, u kojemu su se čuvali spisi i prijepisi dokumenata prosljeđenih na višu instancu u Veneciju. Na provincijskom kapitulu, održanom 2. svibnja 1593. u puškom samostanu sv. Franje, novoizabranom ministru provincijalu fra Ivanu Accursiis iz Pirana je povjerena briga da što prije u koparskom samostanu sv. Franje otvori arhiv Provincije sv. Jeronima, gdje će se čuvati sve ono što se tiče dobara i uprave Provincije i Reda, a u "kojemu će se pohraniti i svi postupci", što jasno aludira na pravne spise vezane uz inkvizicijski ured pri ovom samostanu. Kada je početkom 19. stoljeća koparski samostan odredbom napoleonskih vlasti zatvoren, nestala je i bogata samostanska knjižnica, a s njome i nesumnjivo vrlo zanimljivi arhivski materijal istarske inkvizicije, tako da je danas nemoguće steći uvid u dokumentaciju za domaće područje.

* * *

Regionalni inkvizitor, kao npr. onaj za Istru, nije imao ovlast donošenja presude, nego se njegova služba uglavnom svodila na bdjenje oko pravovjerja, ali i ispravno ga življenja, u slučaju sumnji morao je prikupljati dokaze i ispitivati svjedoke, te sve to, ako je smatrao dokazanim, prosljediti na više sudište inkvizicije u Veneciju. Procesi su se redovito otvarali samo na temelju neke neanonimne prijave. Mletačko se sudište sastojalo, uz generalnog inkvizitora, od predstavnika vlasti, jednog ili više crkvenih pravnika, dvojice laičkih pravnika i bilježnika. Ovi su na temelju prijave saslušavali svjedoke, a njihove je izjave vjerno zapisivao bilježnik, s time da je optuženi uvijek imao pravo dobiti jedan cjeloviti primjerak, kako bi mogao što temeljitije pripremiti obranu. Sva je rješenja, kako smo već istaknuli, trebalo pregledati i potvrditi Vijeće desetorice, što potvrđuje činjenicu da na mletačkom području crkvena inkvizicija nema neograničenu vlast, već je njezin rad pažljivo pratila državna kontrola. No, kad je jednom presudu potvrdila svjetovna vlast, tada se ova brinula i da budu ostvarene odluke takve presude, s time da se često odgađala primjena ako se radilo o najtežim kaznama, kao što je smrtna presuda. Takav slučaj susrećemo, npr. u procesu labinskog franjevca konventualcu fra Baldi Lupetini, koji je tri puta suđen, ne bi li u međuvremenu povukao svoje stavove i promijenio svoje ponašanje. Oko dvadeset godina proveo je u mletačkom zatvoru prije nego što je zbog svoje "nepomirljive" ustrajnosti i neprikrivene propagande svoje uvjerenje platio cijenom utapanja u moru. Mletačke su vlasti tim otezanjima i odugovlačenjima znale izazivati strpljenje crkvenih institucija, ali su to svjesno činile iz poznatog načela da vjera ne smije prevagnuti nad državnim interesima ("la fede non dovendo soppraffar la ragion di stato"). Možda baš zahvaljujući ovoj politici, ali vjerojatno i oportunistički s obzirom na dobrosusjedske odnose s njemačkim trgovcima na sjeveru, broj samih procesa u Veneciji, a posebno najtežih presuda mletačke inkvizicije, osjetno je niži negoli npr.

u Rimu, a da ni ne spominjemo tzv. Španjolsku inkviziciju, gdje se država samo lukavo poslužila crkvenom institucijom i zlorabila njezino sudište da se na brzinu i olako riješi mnogih nepoćudnih protivnika i neprijatelja.

* * *

Već spomenuto tršćansko društvo "Società Istriana di Archeologia e Storia patria" objavilo je na prijelomu 19. i 20. stoljeća cjelovit popis svih procesa koje je Sveti oficij u Veneciji vodio protiv 161 Istranina, a ovaj otužni ali ništa manje i zanimljivi arhivski popis obuhvaća ljude optužene od inkvizicije u razdoblju od 1545. do 1764. (AMSI, I. s. II, 1886, 212-218). Ti Istrani, kako se ovdje navodi, živjeli su na prostoru od Akvileje do otoka Krka, dakle mnogo šire nego što danas obuhvaća geografski pojam Istre. Iz popisa je vidljivo da se četiri petine, dakle daleko najveći broj optužbi odnosio na ljude iz 16. stoljeća, a od toga je dobra trećina pripadala krugu Vergerijevih pristaša. Preko dvije trećine optuženih pripadalo je onima koji su bili osumnjičeni za širenje luteranskih ideja. Daleko najveći broj istraga i parnica odnosi se na osumnjičene iz područja Kopra i Pirana, ali i Pule, Vodnjana i Labina. To su mjesta koja su potpadala pod koparskog i pulskog biskupa, a poznato je da su u prvoj polovici 16. stoljeća biskupske stolice ovih dviju biskupija zasjela dva brata Vergerija, stariji Ivan Krstitelj u Puli, a mlađi Petar Pavao u Kopru. Prvoga je vjerojatno samo smrt spasila od procesa, koji je ipak simbolično održan mnogo kasnije, kada su mu zemne ostatke spalili i bacili u more, a drugi je na vrijeme, kad je uočio da se sve više steže krug optužbi oko njegova pravovjerja, na vrijeme utekao, ali je broj njegovih pristaša iz Kopra i Pirana obuhvaćen procesima koji su vođeni u Veneciji sredinom 16. stoljeća, posebno pak 1548-1550. i 1556-1560. Osobito su se revnima u otkrivanju osumnjičenih u Kopru i Piranu pokazali koparski kanonik *Annibale Grisonio*, apostolski komesar od 1548. godine, poznat po prerevnom traganju krivovjercima, i negdanji prijatelj koparskog biskupa Vergerija *Girolamo Muzio*, poznat pak po preoštrim spisima (tzv. "vergeriane") u kojima je napadao krivovjerje svojega bivšeg prijatelja.

Navedeni popis procesa protiv Istrana u Veneciji, koji obuhvaća preko dva stoljeća, ne pokazuje ipak koliko je optuženih i osuđeno, ali nam je poznato da je bar nekoliko njih doživjelo i smrtnu kaznu (kao što je slučaj sa spomenutim *Baldom Lupetinom*, kojemu se može imputirati fanatičnost i cinizam, ali mu se ne može poreći hrabrost i ustrajnost do mučeništva). Iz tadašnje prakse poznate pod imenom "nikodemizam", a to predmnijeva pritajeno pripadanje osumnjičenom uvjerenju, ali uz javno ograđivanje, kao što smo vidjeli i u primjeru piranske skupine, možemo zaključiti da mnogi nisu bili toliko ustrajni da bi prihvatili teške kazne, već su izvanjskim priznanjem krivnje i javnim odreknućem bili oslobođeni optužbi ili tek osuđeni na blage kazne.

Zanimljivo je napomenuti da su u popisu navedeni ljudi osumnjičeni zbog heretičkih razgovora, zbog posjedovanja zabranjenih knjiga, zbog ugošćivanja heretika ili čak zbog izgovaranja krivovjernih psalmski. Ima u tom popisu dakako i onih koji nemaju nikakve veze sa širenjem protestantskih ideja, kao npr. optuženih za vraćanje, za prijevaru, za lažno predstavljanje kao kleričke osobe, za zazivanje duhova, za zavođenje, defloraciju i sodomiju, itd. No, da su optužbe često bile odbacene, potvrđuje i primjer piranskog franjevca konventualca, *fra Valenga Tisane*, učenog fratra koji je 1558. čak bio regionalni inkvizitor u Kopru, ali je 1573. optužen u Veneciji za "urotu protiv inkvizicije" (što vjerojatno nije bilo dostatno, pa je pridometnuta i teška moralna diskvalifikacija "sodomije"), od čega je ovaj inače vrijeđan piranski fratar oslobođen, čak je 1583. na provincijskom kapitolu izabran za ministra provincijala Dalmatinske provincije sv. Jeronima.

* * *

Iz svega dosada rečenoga, upadno je da su u pojavu prodora, ali i potiskivanja protestantizma u Istru podosta bili umiješani i fratri koji pripadaju Redu franjevaca konventualaca, i to Dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima, koja je baš u 16. stoljeću imala svoju Istarsku kustodiju sa samostanima u Trstu, Milju, Izoli, Piranu, Kopru, Poreču i Puli (kao zanimljivost iznosimo da svi ovi samostani nose ime patrona sv. Franje, što redovito upućuje na starije podrijetlo ovih franjevačkih samostana). Upravo je u mnogim od spomenutih mjesta Reformacija posijala svoje sjeme i počela pobirati određene plodove. Fratri su, inače, i u Istri kao propovjednici u korizmi i došašću putovali od samostana do samostana, iz mjesta u mjesto, te javno nastupali s propovjedaonica. Prema nekim mišljenjima, čini se da su se franjevci konventualci u Istri tog vremena posebno isticali baš u tom putujućem propovjedništvu (Paschini, 1951, 25). U takvim okolnostima mogli su pridonijeti i suzbijanju, ali i širenju novih ideja, što potvrđuju i mišljenja nekih novijih poznavatelja luteranizma u Italiji, koji tvrde da su franjevci konventualci bili prvi širitelji Reformacije na području Mletačke Republike (Caponetto, 1992, 58), prešućujući pri tom da su iz istih redova izlazili i branitelji pravovjerja, jer su inkvizitori na ovim prostorima redovito pripadali istomu spomenutom Redu franjevaca konventualaca, u što se može uvjeriti svatko tko zagleda u seriju istarskih inkvizitora, koji su svoje sjedište imali baš u koparskom samostanu sv. Franje.

Nije nam namjera ovdje zamarati imenima i djelima istarskih fratara, posebno onih koji su se istaknuli kao pobornici reformacijskih ideja, ali bismo za kraj samo naveli slučaj jednoga minorita, baš iz Kopra, koji u neku ruku oslikava razne segmente ovoga pitanja. Radi se o procesu koparskom fratra *fra Juliju Moratu*. Taj koparski minorit u mnogome je svoj redovnički život uredio pod utjecajem fra Balde Lupetine, svojega redovničkog subrata, s kojim se susretao i upoznao u Krku,

Cresu i Labinu. Godine 1557. u Kopru je kao inkvizitor službovao franjevac konventualac fra Paolo Filomena iz Venecije, koji je protiv svojega gvardijana morao pokrenuti postupak, budući da fra Julije u svojim nastupima, propovijedima i ispovijedima, nije krio protestantski nauk. Tako se te godine Morato morao pojaviti pred sudištem mletačke inkvizicije, koju je baš tada počeo voditi glasoviti fra Felice Peretti, kasniji papa Siksto V.² No, za razliku od svojeg učitelja fra Balde Lupetine, fra Julije nije bio neka čvrsta ličnost koja ne zna za kompromis. Kažu da je inače bio vedar, društven, rado primljen, ali i neoprezan, teološki nedovoljno potkovan, te se može smatrati i žrtvom svoje sredine i vremena u kojemu je živio. I iz njegova procesa, čiji su zapisnici sačuvani u Državnom arhivu pri samostanu Svete Marije dei Frari, koji i danas pripada franjevcima konventualcima, gdje je i vođen proces, može se vidjeti koliko je u to vrijeme bio raširen luterizam u Istri, a iz fra Julijeva priznanja i očitovanja imena poznati su i glavni pobornici, na koje je optuženi prenio veći dio krivnje.

Sl. 2: Stavba bivšega frančiskanskega samostana v Kopru.

Fig. 2: Ex Franciscan convent at Koper.

Proces fra Juliju trajao je točno mjesec dana, od 21. kolovoza do 21. rujna 1557.,

2 O fra Juliju Moratu i njegovu procesu objavio je radnju V. Meneghin (Meneghin, 1954).

a održan je nakon što je već prethodne godine optuženi bio pozvan na ročište koparskog biskupa *Tome Stelle*, neposrednog nasljednika biskupa Vergerija. Već se na tom prvomu sudištu očitovalo da fra Julije primjenjuje i širi luteranski nauk u svojemu samostanu, kojemu je i poglavar. Na mletačkom ročištu optuženi je najprije odlučno zanijekao sve optužbe, ali nije bio nimalo uvjerljiv, jer su svjedočanstva potvrđivala suprotno, pa je postupno počeo ublažavati ili pravdati svoja stajališta. Iz njegova priznanja doznajemo da je već 1539. fra Julije sudjelovao u Kopru u nekim žestokim raspravama i zbog izazvanog nemira morao je napustiti svoj grad i prijeći u samostan sv. Franje u Cresu, gdje je upoznao fra Balda Lupetinu, koji je tada propovijedao korizmu u mjesnoj crkvi. Tu su se bolje upoznali i fra Baldo je nagovorio koparskog fratra da s njime pođe u rodni mu Labin, gdje je počeo čitati knjige koje mu je fra Baldo dostavljao. Iz tih je knjiga Lupetina pisao propovijedi i nagovorio fra Julija da i on tako čini. "Ja sam tada bio izvan sebe, nisam znao što treba vjerovati, a što činiti: često sam mislio da je Gospodinu drago ako loše učinim", priznao je na sudu.

Na kraju procesa, generalni inkvizitor Mletačke Republike, fra Felice Peretti, sazvao je u blagovaonicu samostana Svete Marije dei Frari svoju redovničku subraću, pred kojima je fra Julije Morato pročitao pismeno odreknuće, a inkvizitor je optuženoga subrata odriješio od svih cenzura i odredio mu vremenite kazne: u roku od mjesec dana mora isto tako javno priznati svoje zablude u Kopru pred mjesnim biskupom i izabranim svjedocima, a budući da je imao krivovjerno mišljenje o euharistiji, u buduću je bio suspendiran od služenja mise, kao i od slušanja ispovijedi. Kako pak ni svoju poglavarsku službu nije dobro obavljao, u buduću neće moći vršiti poglavarsku dužnost. Kao duhovna pokora određeno mu je da se ispovijeda i pričešćuje bar jednom mjesečno, da obdržava postove u sve petke, da svakodnevno recitira sedam pokorničkih psalama i da uvijek ostane vezan uz samostan sv. Franje u Kopru.

Kazna zvuči prilično oštro, premda ne i drastično, ali je ubrzo osjetno ublažena, tako da u Aktima Provincije sv. Jeronima fra Julija susrećemo uskoro, već 1561. godine, na provincijskom kapitolu u Milju, pa 1565. u Kopru, a 1573. u Trstu. Posljednji se put fra Julije spominje 2. studenoga 1574. kada je premješten u trogirski samostan franjevac konventualaca.

* * *

Ovim procesima dakako nije završena protestantska epizoda u Istri, pa ni u Koparskoj biskupiji, ali se može reći da krajem 16. stoljeća Reformacija sve više jenjava i nestaje, tako da već 1577. godine predstavnik koparske gradske uprave Alvise Priuli javlja u Veneciju, vjerojatno sa smislom i za pretjerivanje, a možda i uz dozu humora: "Dok su u prošlosti bila ušla neka drugačija mišljenja u ova područja,

sada je to posve katolički kraj i uistinu se može reći da nalikuje samostanu redovnika" (Schuller, 1950, 64). Uskoro i među fratrima nestaje pobornika novih ideja, a inkvizitori više obavljaju počasnu ulogu formalne naravi, koja se potpuno gasi tek početkom 19. stoljeća, kada je 1806. godine, odredbom napoleonskih okupacijskih vlasti, zatvoren i koparski samostan sv. Franje, poput istoimenih samostana u Milju, Poreču i Puli.

COUNTER-REFORMATION IN THE KOPER DIOCESE

Fr Ljudevit Anton MARAČIĆ

OFM Conv. Rome, Vatican

SUMMARY

The term "Counter-Reformation" is used herewith on the grounds that the treatise deals with the Inquisition, the Catholic repressive response to the Reformation, and is in no way concerned with the more positive aspects of the "Catholic reformation", which is increasingly occupying its proper and righteous place when talking about this period of Catholic history.

The historiography of the Inquisition as practised in the region of Istria is rather poor as far as the Croatian language is concerned (the more recent situation in the Slovene scientific-cultural sphere associated with this subject is not known to us), but there are a number of useful treatises on the same subject available in the Italian language, particularly those associated with the archival research published some hundred years ago by the "Società Istriana di Archeologia e Storia patria" in Trieste and, during the last few decades, by the "Centro di ricerche storiche" in Rovinj.

A historical insight into what preceded the "Counter-Reformation" in Istria shows that in this region the Inquisition was not in fact operational until the arrival of Protestantism. There were, however, some well-known inquisitors from these places, such as Fr Fabijan from Motovun in the first half of the 14th century, who was due to his job subjected to some inconveniences and threats in Trieste.

The Inquisition in Istria began to flourish in 1542, when Pope Paul III reformed this institution and gave the Holy Office a centralist character. The Venetian authorities, which controlled the region dealt with in this article, retained certain autonomy within the framework of this ecclesiastic institution, for they had their own representatives in this tribunal, while all the sentences had to be checked and confirmed, before becoming valid, by the Council of the Ten in Venice. And this is the reason why the Catholic Inquisition in the Venetian Republic did not operate so

drastically as elsewhere.

The general inquisitor had its seat in Venice, but until 1560 these duties had been performed by the Franciscan Conventuals (Minorites), who were later replaced by the Dominicans. The tasks of regional inquisitors (e.g. for Istria), however, were constantly and exclusively carried out by the Franciscan Conventuals. The seat of the Istrian inquisitor soon became the Koper monastery of St. Franjo, where the inscription "Ad sacram Dei Inquisitionem Dei" stood for quite some time above a special room. The regional inquisitor was obliged to suppress any heresy, to keep watch over proper life, to collect evidence and to question witnesses as well as to report about all his findings to the higher tribunal in Venice.

From 1545 to 1764, 161 trials were conducted against the people of Istria (from Aquileia to the Island of Krk!). Four fifths of these accusations concerned people from the 16th century, one third of which belonged to the followers of Vergerius. More than two thirds of all the accused belonged to those suspected of spreading Lutheran ideas. By far the greatest lawsuits dealt with the suspects from the areas of Koper and Piran.

An important role in the spreading of Protestantism in Istria was played by the Franciscan Conventuals, who on the other hand also played a leading part in the Inquisition. One of such very demonstrative cases was that of Fr Julius Morato from the Koper monastery of St. Franjo, accused and sentenced by the Venetian Inquisition in 1557 for his apparent spreading of Lutheranism in churches and monasteries. After his public renunciation in Venice and Koper, Morato had to do spiritual penance (praying, fasting) and was at the same time suspended from conducting masses and giving the sacrament of penance. Due to the abuse of the guardian service he was further deprived, for life, of the right to be a superior and was ordered to live permanently in Koper. Still, as early as in a couple of years time the sentences were greatly mitigated, and Morato could yet again be met in Muggia, Koper, Trieste and Trogir.

The Protestant episode in Istria did not end by these processes, but it may still be concluded that at the end of the 16th century the Reformation was here gradually nearing its end. The Inquisition in Koper now in fact played merely its formal role and was totally extinguished in 1806, when the monastery of St. Franjo was forcefully closed and eventually reopened, although for entirely different purposes as is still the case this very day. At that time, all the archival materials were unfortunately lost, which could possibly have satisfied our present inquisitiveness.

Key words: dioceses, Counter-Reformation, Minorites, Koper, Istria

LITERATURA

- Acta (1589-1605):** Acta Provinciae s. Hieronymi. Zagreb, 134-139.
- AMSI - Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria.** Parenzo.
- Caponetto, S. (1992):** La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento. Torino, Claudiana.
- Cavazza, S. (1979-1980):** Profilo di Giovanni Battista Goineo, umanista piranese. Atti del Centro di ricerche storiche, vol. XI (1980-1981). Rovigno, CRS, 135-170.
- Cavazza, S. (1983):** Umanesimo e riforma in Istria: Giovanni Battista Goineo e i gruppi eterodossi di Pirano. L'Umanesimo in Istria, Atti del Convegno internazionale di studio, Fondazione Giorgio Cini. Firenze, Olschki, Firenze, 91-117.
- Cella, S. (1989):** La storiografia della Riforma in Istria – Rassegna critica. U: Zovatto, P. (ed.): Istria religiosa. Trieste, Centro studi storico-religiosi, 264-274.
- Comba, E. (1897):** I nostri protestanti, II. Firenze, 323-357.
- Darovec, D. (1999):** Janez Krstnik Gojnej. U: Darovec, D. (ed.): Stari krajepisi Istre. Knjižnica Annales Majora. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper 65-66.
- De Franceschi, C. (1879):** L'Istria, Note storiche. Parenzo, Coana.
- Gaeta, F. (1955):** Documenti da codici vaticani per la storia della Riforma in Venezia: appunti e documenti. Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, VII (1955). Roma, 5-53.
- Jedin, H. (1967):** Riforma cattolica o Controriforma? Tentativo di chiarimento dei concetti con riflessioni sul Concilio di Trento, II edizione. Brescia.
- Maračić, Lj. A. (1999):** Protestantizam u Istri. Nova Istra, XIII, 2-3. Pula, 196-214.
- Meneghin, V. (1954):** Fra Giulio Morato da Capodistria dei frati minori conventuali, processato dal S. Uffizio per idee luterane. AMSI II s., III (1954), 131-146.
- Miculian, A. (1980-1981):** Il Santo Ufficio e la riforma protestante in Istria. Atti del Centro di ricerche storiche, vol. XI (1980-1981). Rovigno, CRS, 171-240.
- Miculian, A. (1981-1982):** La riforma protestante in Istria. Processi di Luteranesimo. Atti Centro di ricerche storiche vol. XII (1981-1982). Rovigno, CRS, 129-169.
- Miculian, A. (1983):** Fonti inedite per la storia della riforma in Istria. L'Umanesimo in Istria, Atti del Convegno internazionale di studio, Fondazione Giorgio Cini. Firenze, Olschki, 203-214.
- Miculian, A. (1983-1984):** La riforma protestante in Istria: Pier Paolo Vergerio, Giovanni Battista Goineo e le comunità eterodosse di Capodistria nel XVI sec. Atti Centro di ricerche storiche, vol. XIV (1983-1984). Rovigno, CRS, 171-189.
- Naldini, P. (1700):** Corografia ecclesiastica della città e della diocesi di Capodistria. Venezia.
- Negri, P. (1909-1910):** Note e documenti per la storia della Riforma in Italia, I – Venezia e Istria, vol. XV. Torino, Atti della R. Accademia delle scienze di Torino.
- Paschini, P. (1951):** Eresia e Riforma cattolica al confine orientale d'Italia. Roma.

- Pavat, M. (1960):** La Riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola. Roma.
- Pitassio, A. (1968-1970):** Diffusione e tramonto della Riforma in Istria: la diocesi di Pola nel Cinquecento, n.s. vol. X. Perugia, Università degli studi.
- Schuller, F. (1950):** La Riforma in Istria. Pagine istriane, ser. III, n. 4. Trieste.
- Vergerio, P. P. (1949):** Nunziaturberichte aus Deutschland, I. Band, I. Haelfte, 311. Frankfurt.